

Hoci v zahraničí jestvuje o filozofických problémoch pravdepodobnosti už rozsiahla literatúra, u nás v Československu sa príspevky z tohto okruhu problematiky vyskytujú veľmi sporadicky. Po Pavlíčkovi a Kuchárovi pripojil k našej skromnej literatúre o filozofických otázkach pravdepodobnosti najnovšie niekoľko úvah Josef Cibulka. Vo svojej knihe *Spory o dialektiku* (Bratislava 1968) venuje pravdepodobnosti asi 16 strán. Keďže v jeho úvahách je viacero vecných chýb, nepresností, terminologických nejasností a protirečení, pokladáme za potrebné uviesť na okraj jeho úvah niekoľko kritických poznámok spojených s náčrtom iného objasnenia otázok.

Začneme terminologickými poznámkami. Cibulka nikde neprecizuje rozdiely medzi vysvetľovaním, modelovaním, explikáciou, definíciou, formalizáciou, interpretáciou a filozofickou interpretáciou pravdepodobnosti. Už aj zo štúdia školských príručiek o teórii pravdepodobnosti sa môžeme presvedčiť o tom, že sa bežne uvádzajú viaceré definície: klasická (laplaceovská), štatistická, axiomatická, logická. Matematik, pokiaľ počíta, pokiaľ neuvažuje o presnej interpretácii pojmu pravdepodobnosti, používa „oportunisticky“ definície, ktoré sú operatívne a ktoré dávajú výsledky, používa formálne matematické modely pravdepodobnosti. Obviňovať preto matematikov z formalizujúcich tendencií je nezmyselné.

Celkom iná úloha vzniká, keď sa pokúšame o gnozeologickú analýzu a presnú explikáciu pojmu, resp. pojmov pravdepodobnosti. Len v posledných desaťročiach sa vyhranilo niekoľko škôl a smerov, ktoré medzi sebou vedú polemiky a diskusie. Stanoviská a názory niektorých známych autorov rozoberá vo svojej knihe aj Cibulka. Na niektorých miestach však nesprávne interpretuje názory autorov, ktorých cituje. Uvedieme aspoň jeden príklad. Ako sa môžeme presvedčiť, hoci z nedávno u nás preloženej knihy *Problémy jazyka vědy* (Praha 1968), Carnap nestavia proti sebe logickú a štatistickú pravdepodobnosť (p_1 a p_2), ale naopak, pokladá oba tieto pojmy za vedecky závažné. Okrem toho by Carnap sotva súhlasil s Cibulkovým termínom o čisto „logickej verifikovateľnosti“ pravdepodobnostného vyplývania. Podľa Carnapa logika je formálna, od skúsenosti nezávislá disciplína, v ktorej nemá zmysel hovoriť o verifikovateľnosti, keďže verifikovať môžeme len na skúsenosti založené výroky. Nechceme vzbudzovať dojem, že Carnap má v tomto bode pravdu, chceme len ukázať, že Cibulka nesprávne interpretuje Carnapove náhľady.

Okrem štatistickej a logickej interpretácie významná je aj škola tzv. osobnej alebo subjektívnej pravdepodobnosti. Podľa koncepcie tejto školy v rozhodovaní človeka vždy participuje aj element neistoty, ktorý sa vyjadruje práve škálou hodnôt pravdepodobnosti. Keďže rozdielni jedinci majú rozdielne fondy evidencie a skúsenosti, prejavuje sa aj v oceňovaní pravdepodobnosti istá variabilita.

Stačí dôkladnejšia analýza obsahu pravdepodobnostných výpovedí a zložitost interpretácie pravdepodobnosti okamžite naliehavo vystúpi do popredia. Z dlhodobých štatistických údajov napr. vieme, že sa rodí o niečo viac chlapcov ako dievčat. Pokiaľ hovoríme o hromadných súboroch, je táto téza pravdivá a nie pravdepodobná. Očakávame, že tento pomer sa zachová aj v dohľadnej budúcnosti. Len čo si však položíme otázku o pravdepodobnosti narodenia chlapca u príbuzných, ktorí čakajú dieťa, je nám znalosť štatistiky málo prospešná. Usudzovanie zo štatistického súboru na jednotlivé prípady, v ktorých takú významnú úlohu hrá náhoda, nedáva spoľahlivé výsledky. Bolo

by v rozpore so základnými princípmi chápania náhodnosti, keby sme chceli vytvoriť aparát na predvídanie každého jednotlivého náhodného prípadu. Teória pravdepodobnosti sa pokúša racionálne zvládnuť oblasť náhodných javov. Ako však naznačuje náš doterajší rozbor, prechod od štatistických súborov k jednotlivým náhodným prípadom sa nedá logicky preklenúť.

Znalosť teórie pravdepodobnosti nám málo pomôže, keď sa usilujeme o to, aby sa náš známy dostal na fakultu, na ktorú môžu prijať len tretinu z prihlásených uchádzačov. No do nášho očakávania oveľa viac istoty vnesie konkrétne poznanie schopností, znalostí a prípravy uchádzača.

Tento príklad markantne ukazuje ohraničenosť abstraktného počtu pravdepodobnosti, ukazuje, že exaktné číselné údaje nemôžu vždy nahradiť „konkrétne analýzu konkrétnej situácie“ alebo automaticky zaručiť platnosť pravdepodobnostnej implikácie. V tomto duchu možno azda pochopiť aj Cibulkove opätovné útoky na „formalizujúce“ tendencie v teórii pravdepodobnosti.

Pravdepodobnosť zahrnuje v zjavnej alebo skrytej forme aj učitú mieru očakávania. Na tento moment upozorňujú najmä autori, ktorí priamo hovoria o racionálnej miere očakávania, o racionálnom stupni vierohodnosti a pod. Niektorí tento moment zveličujú; nemožno však poprieť, že všetky tvrdenia o budúcnosti, všetky ciele, plány a zámery ľudí predpokladajú tento moment. Vedecké zákony, induktívne generalizácie, ba aj pojmy sa o tento moment opierajú; opierajú sa oň — hoci si to neuvedomujú — aj zástancovia štatistickej pravdepodobnosti. Jeden z priekopníkov koncepcie pravdepodobnosti ako relatívnej frekvencie Richard von Mises mlčky predpokladá tento moment, keď vychádza z opakovateľnosti elementov a udalostí. (*Probability, Statistics and Truth*, 1961, str. 11.) Mises automaticky očakáva, že javy, ktoré sa vyskytovali v minulosti, vyskytnú sa v určitom pomere aj v budúcnosti. Hoci za jediný oprávnený pojem pravdepodobnosti pokladá štatistický pojem, nemôže z neho úplne eliminovať prvok očakávania.

Spomenuli sme tu Misesa okrem iného preto, že ho vo svojej knihe uvádza aj Cibulka. Cibulka pritom nerozlišuje, čo Mises a ostatní teoretici pravdepodobnosti robia a čo hovoria, ako budujú svoje teórie a čo si o nich myslia; nerozlišuje dostatočne presne vedecké výsledky jednotlivých autorov a ich filozofické názory.

Cibulka uvažuje o pravdepodobnosti vo filozofickej, tak povediac kategoriálnej rovine; všíma si hlavne súvislosť pravdepodobnosti s kategóriami náhody, nevyhnutnosti, zákona a možnosti. Očakávali by sme, že práve tu filozof povie čosi nového. Namiesto toho sa dočítame, „že možnosť kríz je v rámci jednoduchej tovarovej výroby iba formálnou možnosťou, ktorá sa zásadne nemôže uskutočniť, zatiaľ čo v podmienkach kapitalistických výrobných vzťahov je možnosťou, ktorá sa musí zákonite realizovať...“ (str. 42, 43). Máme teda čo robiť s *možnosťou*, ktorá sa najprv *zásadne nemôže* uskutočniť, a potom sa *musí* realizovať. Celá terminológia o možnosti a nevyhnutnosti sa tak obracia hore nohami.